

Як довго ждали ми своєї волі слова,
І ось воно співа, бринить.
Бринить-співає наша мова.
Чарує, тішить і п'янить.
Як довго ждали ми... Уклін чолом народу,
Що рідну мову нам зберіг.
Зберіг в таку страшну негоду,
Коли він сам стоять не міг.

Олександр Олесь

ДУМКИ ПРО УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИС

1990 року побачило світ третє видання «Українського правопису», в якому зроблено деякі виправлення, уточнено правила, замінено ілюстративний матеріал. Навколо цих змін виникла дискусія в пресі. Одні автори взагалі воліли б нічого не змінювати в правописі, бо це, на їхню думку, викличе великі хитання, хаос у мовній практиці, інші висловлювалися за ще радикальніші зміни, перегляд принципів української орфографії. Свої думки про зміни в «Українському правописі» висловлюють мовознавці Андрій Бурячок (далі — А. Б.), Орест Ткаченко (далі — О. Т.), Світлана Єрмоленко (далі — С. Є.), Олександр Пономарів (далі — О. П.), Іван Ющук (далі — І. Ю.), Іван Пасемко (далі — І. П.).

А. Б. У черговому виданні «Українського правопису» уточнено написання кількох десятків іншомовних слів — загальних і власних назв, конкретизовано вживання великої літери, відновлено кличний відмінок (замість кличної форми іменника), розширено кількість іменників другої відміни, що мають закінчення **-у**, **-ю** в родовому відмінку однини, реабілітовано літеру «Г», додано розділ про складні особові імена та прізвища й похідні від них прикметники, відрегульовано написання складних слів разом, окремо й через дефіс.

На окрему увагу заслуговує уніфікація написання іншомовних слів з українськими, тобто дотримання правила «дев'ятки». Послідовніше відтворено на письмі чергування приголосних на стику кореня й суфікса типу *Прага* — *празький*, *Гаага* — *гаазький*.

Чи треба було готувати нове видання правопису? Чи зробить воно всіх нас неграмотними, як намагаються довести автори деяких публікацій у сучасних часописах?

По-перше, «Український правопис» став рідкістю, його потрібно було перевидати. По-друге, зміни, що запроваджені у новому виданні, здебільшого «освячені» мовною практикою і відбивають загальні тенденції українського правопису. Тобто грамотні й залишаться грамотними, а неграмотні, звичайно, повинні вчитися писати по-українському.

С. Є. Колись Остап Вишня висловив іронічно-сумну думку, що українці щоразу заново починають створювати свою культуру. Сьогодні настав час спокійно, виважено розглянути ті тенденції, які визначали й визначають правописну практику, усунути непослідовності, хоча досягти повної гармонії у графічному відтворенні мови навряд чи вдасться.

О. Т. Даремно навколо правописних змін зчинилася азбучна війна: йдеться ж бо переважно про частковості, а не про загальні, визначальні принципи українського правопису.

Обличчя правописів у цілому визначають три принципи — фонетичний, етимологічний, традиційний. Скажімо, в сербохорватській мові панує засада: «Пишемо, як говоримо». Є правописи, що виходять із засади етимології, яка послідовно відбиває мовну традицію. Це правопис ісландської мови. Сучасний ісландець поряд із текстами ХХ ст. легко читає старовинну «Едду», рукописи якої сягають ХІІ ст. Чисто традиційним є англійський правопис. Складність українського правопису полягає в тому, що в ньому перехрещуються всі згадані принципи, і його можна назвати фонетико-етимологічним. Український правопис менш етимологічний, ніж російський (пор. укр. *серце*, *сонце*, рос. *сердце*, бо *сердечный*, *солнце*, бо *солнечный*), але водночас і менш фонетичний, ніж білоруський (пор. укр. *сміється* і білоруське *смяецца*).

Складність сучасного українського правопису полягає також у тому, що вироблені

наукові засади правопису 1929 р. (так званий Скрипниківський правопис), спільного для східно- і західноукраїнської мовної практики, були фактично відкинуті, хоча цей правопис діяв у Західній Україні до 1939 р., а переважна більшість видань діаспори й досі користується правописом 1929 р.

Можна передбачити, що в майбутньому буде знайдено спільні засади для вироблення єдиного українського правопису.

Що ж до нарікань на передачу українською мовою іншомовних власних назв, то тут діє дві тенденції: з одного боку, бажання відтворити звучання іншомовної назви, з другого — природне бажання пристосувати іншомовні слова до фонетичної системи своєї мови.

Абсолютно утопічне також бажання орієнтувати правопис тільки на етимологічний критерій. Хто б тоді міг опанувати український правопис? Невеличкий гурт ерудитів-лінгвістів, які, крім європейських мов, мусили б знати східні, часто й рідкісні, екзотичні мови. Це все стосується конкретних написань з **и** та **і**. Кількість запозичених власних назв, які пишуться за правилом «дев'ятки», зростає; саме за цією тенденцією в попередньому правописі було прийнято написання *Палестина, Америка, Антарктида, Арктика, Атлантика, Африка, Балтика, Великобританія, Рига, Рим*. До них у Г. Голоскевича додається ще й *Асирія, Ватикан, Сирія*. Якщо звукосполучення **-ика** цілком природне після приголосних «дев'ятки» в словах типу *Америка, Атлантика*, то так само природно українською мовою писати *Мексика, Корсика*. До того ж, пишучи так, ми наближаємося і до вимови цих слів у мовах-джерелах.

І. Ю. До речі, в італійській мові назва острова звучить саме *Сицилія*, а не *Сіцилія*, так само *Сардинія*, в іспанській—*Мадрид*, а в словацькій — *Братислава*. І, мабуть, не випадково в Києві ще задовго до нового видання правопису з'явилася назва готель «Братислава», а не «Братіслава».

Часом бідкаються вчителі, що учні не засвоять правила про написання власних іншомовних назв, не знатимуть, як писати — *Чикаго* або *Чикаго, Чілі* або *Чилі*. Цілковито слушно ці назви підведено під правило «дев'ятки». Але ж хіба так багато важить для грамотності школярів ця лексика? Адже вони рідко звертаються до цих назв, а практика засобів масової інформації досить швидко змінить наші звички в написанні *Чикаго, Чилі*. Чи ж довго ми призвичаювалися до зміни колишньої назви міста Лос-Анджелес на Лос-Анджелес?!

І. Нечуй-Левицький у нарисі «Ніч над Дніпром» писав: «Коли в уяві давніх греків були такі *Єлїсейські поля*, де походжають душі поетів та філософів.., то це ж були пишні поля...». Саме так (через **и**) писав назву *Єлїсейські поля* письменник, і це зовсім не суперечило законам української вимови й письма.

О. П. Виробити найголовніші орфографічні правила, звичайно, не можна шляхом широкого масового обговорювання їх у суспільстві. На думку видатного українського вченого Івана Огієнка, справу правопису «спокійно розв'язують учені та уряд». Фахівці мають пізнати тенденції розвитку мови, характер її системи і запропонувати відповідні правила письма. Справа уряду — забезпечити впровадження цих правил в мовну практику, головне — в загальну освіту. А в сучасній освіті маємо суттєві прогалини, коли навіть фахівці-філологи не можуть розрізнити, де діє правило «дев'ятки», або часом і не знають, що то за правило, коли «загрожують» написанням типу *Лисабон*, або *Ріо-де-Жанейро*, чи *Вільнюс*.

І. П. Є такий мудрий вислів: краще за народ ніхто не скаже. Цілковито слушно в новому виданні запропонували однозначну форму множини від слова *тата* — *таті, татів, татам*, подібно до *дядьки, дядьків, дядькам; батьки, батьків, батькам*.

У новому виданні врешті-решт утверджено нормативну назву міста *Рівне* (родовий відмінок *Рівного*). Але з певними положеннями правопису, на жаль, погодитися важко: вони суперечать власне народним мовним традиціям. Так, чоловічі прізвища прикметникового типу на **-ів** пропонується відмінювати за двома зразками: Ковалів — Ковалева, Прокопів — Прокопова або Ковалів — Коваліва, Прокопів — Прокопіва. Але як можна у відкритому

складі зберігати «і», писати *Коваліва, Прокопіва*? Чи не краще б запровадити прикметникове відмінювання цих прізвищ, як маємо в народній мові? Ще з дитинства пам'ятаю, як у моєму рідному селі Доброгостові Львівської області казали так: «Я пішов до Івана Петрового», а в називному відмінку: «Іван Петрів і досі там мешкає».

Не можу погодитись із рекомендаціями щодо відмінювання чеських і польських прізвищ, у яких пропонується зберігати суфіксальний звук: Гашек — Гашека, Локетек — Локетека. Багато літераторів і журналістів уже давно (і, на мій погляд, закономірно) відмінюють прізвище *Гашек* (і аналогічні) за формою *Гашка*. Така форма відповідає законам відмінювання майже в усіх слов'янських мовах. Отже, було б натуральніше відмінювати прізвища в такий спосіб: *Гашек* — *Гашка*, *Сташек* — *Сташка*, *Франтішек* — *Франтішка*, *Томашек* — *Томашка*, за аналогією до українських прізвищ і загальних назв: *Буренок* — *Буренка*, *Руденок* — *Руденка*, *Вовчок* — *Вовчка*, *садок* — *садка*, *бурячок* — *бурячка*.

На мій погляд, не варто подавати беззастережно паралельні відмінкові форми *Лева* і *Льва*. Коли це дядько Лев із «Лісової пісні», то треба писати «дядька Лева», але якщо це Лев Толстой, то в родовому відмінку Льва Толстого. Тобто не варто у випадках явно українського походження власного імені нав'язувати мові паралельну форму, бо вона звучить абсолютно по-російському.

І. Ю. Звучання і написання, безумовно, пов'язані між собою. Але щодо передачі іншомовних слів виникають суперечки.

Досі писали *жюри*, але *парашиут, брошура*. У новому виданні цілком логічно, за законами української вимови, маємо писати *журі*, тому що перед **у, а, е, о** шиплячі в українській мові вимовляються твердо, тобто французький звук **ш** може передаватися або з пом'якшенням попереднього приголосного (Сюзанна, Люсі, Дюма), тобто через графічне **ю**, або після твердого шиплячого — через графічне **у**. До речі, в сербохорватській мові цей звук передають через **и** (*биро, биста, журе*), що дуже близько до звучання в мові-джерелі.

О. Т. На жаль, у новому виданні правопису не вдалося усунути деякі суперечності, хоч би, наприклад, двоїстість у написанні назв та імен того самого походження *Вашигтон* (назва міста) — *Вашінгтон* (власне ім'я, від якого пішла назва міста), пор. також власне ім'я *Дізель* і загальну назву *дизель*.

С. Є. На таких прикладах ще раз бачимо, як багато чинників впливає на усталене написання загальної чи власної назви. Скажімо, пропозиція І. Пасемка (газ. «Культура і життя», 13.05.1991) вживати форму множини від прізвищ типу *Романишин, Дмитришин* — *Романишині, Дмитришині* («Дмитришині діти вже позакінчували школи») викликає певні сумніви через те, що якимось не ототожнюється прізвище із власне присвійним прикметником. *Романишин, Дмитришин* у формі чоловічого роду — це вже прізвище, яке прагне до відмінювання іншого, ніж загальне слово; адже й особи жіночої статі стосується саме така форма прізвища: *Романишин Олена*. Тобто помітна тенденція відрізнити власне присвійний прикметник, який співвідноситься з характерними іменами жіночого роду, пор. *Дмитриха* — *Дмитришині діти, Дзюбиха* — *Дзюбишині* внуки.

Мабуть, не можна заперечувати існування двох різних прізвищ *Романишин Олена* і *Романишина Олена*. На вибір форми множини, безумовно, впливає аналогія з іменниками другої відміни чи з присвійними прикметниками.

А. Б. Взагалі впорядкування й уніфікації вимагає правопис прізвищ, передача іншомовних прізвищ українською мовою. Дві тенденції, які діють тут, перешкоджають уніфікації, формулюванню однозначних правил. З одного боку, характерна для сучасної практики взагалі тенденція не перекладати прізвища з російської мови на українську, а зберігати їхнє звучання (транскрибувати), а з іншого — в українському правописі існує традиція пристосовувати звучання російських прізвищ до фонетичної системи української мови. Згадаймо низку правил про передачу російських **и, е** українською мовою. За цими різними правилами пишемо *Звєрев*, а не *Зверев* чи *Зверєв*.

Наближенням до звукового образу української мови пояснюється й запропоноване правило писати власні назви типу *В'ячеслав, В'язанський* з апострофом, що підкреслює

твердість приголосного в у цих іменниках, роздільну вимову звуків.

С. Є. Щоденна практика російсько-українських і українсько-російських перекладів, безумовно, сприяє шліфуванню, усталенню запропонованих правил.

Правопис не можна розглядати як словник, у якому мали б бути перераховані всі складні випадки написання загальних і власних назв. Він лише визначає тенденцію, прогнозує, як розвиватиметься українська орфографія.

Графічний образ української мови створюється тривалою писемно-літературною практикою, традицією писемних стилів, якими володіють освічені носії мови.